

TÁRSADALMI HALADÁS ÉS SZABADIDŐ

Társadalmunkban napirenden van a hosszútávú - ezredfordulóig terjedő - fejlesztési terv kidolgozása. A hosszútávú terv kidolgozása elengedhetetlen szükségszerűség elsősorban azért, mert a társadalmi haladást alapvetően meghatározó gazdasági élet fejlesztésében gyökeres változtatást kell végrehajtani, az extenzív útról át kell térni az intenzívre. Ez nem megy egyik napról a másikra, az áttéréshez hosszútávú programra van szükség. Fontos ez azért is, mert tudományosan kialakított jövőkép nélkül nem lehet a mai feladatokat úgy formálni, hogy azok egymásutáni megoldása a kívánt célhoz vezessen. A társadalom tudatos fejlesztésének igénye megköveteli, hogy a mai feladatokat úgy alakítsuk, hogy azok a jövő jelenné válásának mozzanatát, részét alkossák.

A hosszútávú terv elsősorban tudományos megalapozottságot követel, ami azt jelenti, hogy a társadalmi-gazdasági adottságainkra, valós feltételeinkre, tudományosan kimunkált lehetőségeinkre épül, továbbá figyelembe veszi a szocialista társadalom megvalósulását jelentő célokat és azok értékrendszerét.

Az eltelt öt évben megfeszített munka folyt, elkészült 27 prognosztikus tanulmány, több mint 70 részkoncepció, illetve a hosszútávú tervet megalapozó dokumentum. Tudósok százai dolgoztak a terven és munkacsoportok tucatja vitatta meg az elképzeléseket. Az objektív törvényszerűségek és a mai realitások egybevetése alapján alakult ki a lehetséges társadalmi haladás koncepciója az ezredfordulóig.

A koncepciónak a szabadidő nem fő kategóriája, de a lehetőségek és azok realizálásának számbavétele áttételesen arra is következtetni enged.

I.

A társadalmi haladás értelmezése

A marxi-engelsi gondolatot követve a társadalmi életet jelentő folyamatokat olyan működő rendszerként szemlélhetjük, aminek a kezdőpontja a létfeltétel, ezt követeli a szükséglet, majd a szükségletet kielégítő tevékenység, végül a tevékenység eredménye zárja a sort. Ezt a sort az indokolja, hogy az ember szükségleteit mindig létezésének feltételeiből lehet levezetni, az ember szükségleteit létezésének feltételei határozzák meg. Az ember viszont mindent azért tesz, hogy szükségleteit kielégítse, vagyis olyat, annyit és úgy hoz létre, hogy szükségleteit kielégítse.

Az ember mindent azért tesz - gazdaságban vagy anyagi termelésben, a szellemi termelésben, a társadalmi viszonyok megváltoztatásában -, hogy önmaga számára jobb életfeltételeket teremtsen. Miközben ennek érdekében eszközként használ mindent /termelőeszközt, elosztási viszonyt, hatalmat stb./, úgy változtatja feltételeit, hogy közben maga is megváltozik. A társadalmi élet folyamatában az anyagi és a szellemi termelés nem szünteti meg az öfenntartást, önmegvalósítást célzó tevékenység folyamatát, csak módosítja megjelenésének és fejlődésének jellegét.

Ennek az egységes folyamatnak a jelzésére született "a társadalmi élet termelési módja" fogalom, ami lehetővé teszi, hogy társadalmat egységes rendszerként vizsgáljuk. Abból azonban, hogy a társadalmi életet egységes rendszerként kezeljük, nem következik, hogy ezen a folyamaton belül ne különböztessünk meg alkotórészeket. Ilyen alkotórészek az anyagi és szellemi termelés, a társadalmi - emberi - viszonyok, a népesség és a földrajzi környezet, a társadalmi

élet individuális komponensei. A vizsgálódás számára azonban minden időben nagy nehézség, hogy a társadalom alapvető struktúráit jelentő összetevők minden időben maguk sokféleségében jelennek meg.

A haladás elsősorban a szükségletekkel és azok kielégítésével van kapcsolatban. A természeti szükségleteken - anyagcsere biztosítása, lakás stb. - túl a munka, az információ, a kapcsolat és a kiválás szükségletei, az ember fundamentális társadalmi-történelmi szükségletei, történelmileg fejlődnek, magukon viselve úgy a technikai-gazdasági, mint a szociális változások igen nagy befolyását. Ezeknek a szükségleteknek a bázisán, mint a fundamentumon, nő ki az ezekből származó igények rendszere, az azt kielégítő tevékenység alapvető formái, és végül a tevékenység származékai. A társadalmi élet újratermelését - sőt bővített újratermelését - biztosító tevékenységek végül is csak szerves egységben funkcionálhatnak, külön-külön, egymással való összekapcsolásuk nélkül csak mint lehetőségek tudnak létezni. Csak egyesítésük és kölcsönhatásuk teremti meg magát a társadalmi életet.

A szükségletek és azok kielégítése minden társadalmi mozgás alapja. A biogén szükségletek kielégítése fenntartja az ember-természet rendszerének egyensúlyát, a társadalmi szükségletek az ember-ember vagy, ami lényegében ugyanaz, az ember-társadalom rendszerében jelennek meg. Ennek értelmében a társadalmi szükségletek fejlődése, eltérően a biogén szükségletekétől, igen nagy dinamikussággal jellemezhető - ezek a szükségletek igen gyorsan változnak a termelés és a társadalom fejlődése hatására; a régiek elhálnak, újak váltják fel őket.

A társadalom életműködése nemcsak abban az értelemben egységes egész, hogy benne különböző életfolyamatok együttesen léteznek, hanem abban az értelemben is, hogy közöttük kölcsönös meghatározottság van. A létfeltételek pl. olyan

szükségsszerűségek, amelyek szükségletekként jelennek meg az ember számára, és azokat az ember lényegében tevékenységével realizálja. Ezen az alapon jellemezve az egyes kapcsolati viszonyokat, a következők emelhetők ki:

a/ Az ember biológiai működésének - anyagcseréjének - feltételei alapvetően természetiek, vagyis az ember természeti lényével kapcsolatosak. Az ehhez kapcsolódó szükséglet ezért kapta a biogén, a biológiai funkcionálással előfeltételezett megnevezést. Összességükben ezek a természeti szükségletek képezik az ember és környezete közötti viszonyok biológiai szabályozásának azon rendszerét, amelynek a megsejtése az emberi szervezet pusztulásához vezet. Ezek kielégítésével biztosítja viszont az ember saját biológiai létezését. Azonban ezek a természeti szükségletek eredetüknél fogva ugyan biológiaiak, de mégis magukon viselik a társadalmi környezet olyannyira erős befolyását, hogy azokat a lényegében bioszociálisnak kell nevezni. Mivel az ember biológiai szükségleteit társadalmi feltételek közepette elégíti ki, így a természeti és társadalmi feltételek között sajátos kölcsönviszony jön létre. Éppen ennek az összefüggésnek a következtében az ember természeti szükségletei sem maradnak változatlanok. A biológiai létfeltételek is változnak - fejlődnek -, mivel szükségletek kielégítése során az ember a társadalmi szükségletek realizálójaként is tevékenykedik. A biológiai szükségletek minden időben társadalmiakkal gazdagodnak.

b/ A társadalmi gazdagodás elsősorban annak a munkának köszönhető, amely a természeti szükségletek realizálásához szükséges. A munka olyan feltétele az emberi létezésnek, amit az embernek minden nap, minden órában teljesíteni kell. Már az ősember fenntartásának szüksége, az életjavak előállítás és fogyasztása közös munkával realizálódott. Az élettevékenység munkamódja viszont szocializáló hatást gyakorolt magára a megélhetési szükségletre is, amely fokozatosan, a termelési tevékenység bonyolultságának és differen-

ciálódásának mértékében bontakozott ki. Az élelem, a ruházat, a lakás, a termelési eszközök, a fogyasztási tárgyak stb. szükséglete mind mennyiségét tekintve, mind minőségében éppen az ember emberre válásának eredményeként maga is fejlődésen megy keresztül.

c/ Az alapvető biológiai feltételek biztosítása nemcsak a munkát hozta létre, hanem olyan sajátos követelményt is, mint az információ. Ahhoz, hogy biztosítani lehessen a megélhetési szükségletek realizálását, hogy a munka eredményes legyen, az embernek állandóan információt kellett kapnia környezetéről. Az információt a hasznossága szempontjából értékelni kellett, és ennek alapján dönteni /vagyis prognosztizálni a holnapi napot/. Már az ősember számára elengedhetetlen volt tudni, hogy valahol van olyan ösvény, amelyen inni járnak az állatok, ismerni kellett, hogy az állatok mikor mennek arra, ismerni kellett, hogy melyik állat húsa alkalmas a fogyasztásra, továbbá, hogy a rájuk való sikeres vadászathoz mit kell tenni, és hány ember szükséges hozzá. Más szóval, létezésének első lépéseitől kezdve az ember halaszthatatlan szükségét érezte az információnak, melynek hiánya pusztulásra ítélte volna őt. Az információ ilyen értelemben tartozik az alapvető létfeltételek közé.

d/ A közös termelési-fogyasztási tevékenység szükségességéből jött létre a kapcsolati szükséglet. A kapcsolatnak köszönhetően az ember szükségletei a más emberek által való értékelés tárgyává váltak, következésképpen az önértékelés tárgyává is.

e/ A munka funkcióinak differenciálódása, valamint az információ birtoklása mértékében nőtt és erősödött az egyénél a felismerés, a társadalmi élettevékenység rendszerében elfoglalt sajátos helyéről, a többiektől való különbözőségéről. Az individualitás létrejötte fokozatosan az "én" felismerése lett, az önfelismerés létrejötte, ami elengedhetetlen feltétele volt az ember egyedi társadalmi lényének elnyeré-

séhez. A kiválás individualizálta az ember szükségleteit, viszonylagos függetlenséget kölcsönzött neki a nagy- és kis-közösségek szükségleteitől. De ezek az individuális szükségletek sem tudtak függetlenedni a társadalmi szükségletektől, nem tudtak mássá lenni, hiszen azok körét behatárolták a ki-elégítés társadalmi lehetőségei.

Az ember önmegvalósítása létezésének első perceitől kezdve összefüggött a tevékenységekkel, a munkával, mivel csak ezekben tudta legjobban feltárni saját képességeit, saját alkotó lehetőségeit, saját belső szellemi világát. Az önmegvalósítás szükséglete, ezért eltérően más szükségletektől, polivalens, vagyis megnyilvánulhat nem egy, hanem a tevékenység sok /gyakorlatilag mindegyik/ formájában.

Ezen túlmenően ki kell hangsúlyozni, hogy a társadalmi élet egészen belül mindig konkrét kölcsönviszonyok léteznek, s ezek eredményeként az általános haladás mindig sajátos - egyedi - formában jelenik meg. Továbbá az egyes élet-folyamatok kölcsönviszonyának jellemzők fontos annak aláhúzása is, hogy az anyagi termelés, bár a legfontosabb a társadalom funkcionálása szempontjából, de a társadalmi élet újratermelése mégsem redukálható csak erre.

A társadalmi élet folyamatának olyan fontos és nélkülözhetetlen tényezői vannak, mint a társadalom szellemi termelése, az ember "termelése", melynek közreműködésével kap fejlődést a társadalom történetének sokrétű megnyilvánulása. Az emberek társadalmi élete nemcsak az anyagi-termelési tényezők hatása eredményeképpen változik, hanem azoknak a törvényszerűségeknek az eredményeképpen is, amelyek a társadalmi élet más folyamataira vonatkoznak, amelyek együttesen alakítják az embert és annak tevékenységét. Amikor tehát elfogadjuk, hogy a történelem elsősorban az anyagi termelés fejlődése révén alakul ki, akkor ehhez hozzá kell tenni, hogy de nemcsak annak hatására. Ezért a szabadidőt nem egyszerűen az anyagi termeléssel kell kapcsolatba hozni, hanem a társadalmi élet egészének újratermelésével.

A társadalmi élet termelésének és bővített újratermelésének - haladásnak - alapvető oldalait meghatározva két oldalt kell megjelölni: a termelést /anyagit és szellemi és az ember önmegvalósítását /kapcsolat és kiválás/. Fontos tudni, hogy az ember önmegvalósítása egyszerre eredménye és feltétele a termelésnek.

A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy a termelés módja és az önmegvalósítást célzó tevékenység módja között hat az adekvátság vagy megfelelés törvénye. Lényege abban van, hogy az ember fejlődésének színvonala megfelel az anyagi és szellemi termelés adott módjának. És fordítva, a termelés adott módja létrehozza az ember fejlődésének specifikus törvényeit is. Az ember természetes lényegi erőinek, képességeinek és szükségleteinek, egész nembeliségének fejlődése nem magától megy végbe, hanem a termelés tökéletesítésének, a munkamegosztásnak, az anyagi és szellemi tevékenységnek csak szoros, szétválaszthatatlan kapcsolatán és alapján. Egy szóval, az ember fejlődése csak az általa megteremtett saját életfeltételek folyamatában mehez végbe. És minél mélyrehatóbb ennek a teremtésnek a folyamata, annál sokrétebb az emberi tevékenység, annál fejlettebb lesz maga az ember, a társadalom egésze, annál haladottabb lesz anyagi helyzetének és szellemi életének színvonala.

Amikor az ember emberré válásának folyamatát elfogadjuk a haladás mérésének egyik alapvető kritériumaként, akkor három tartalmi összefüggést feltétlenül ki kell emelni. Először azt a kérdést fogalmazzuk meg, hogy az ember, mint a természet szerves része, mennyire képes függőségét csökkenteni. A haladás egyenlő a függőség csökkenésével. Közismert, hogy az állat- és növényvilágban az adott faj egyedeinek számát ugyanúgy, mint a benne rejlő belső kölcsönviszonyt, végsősoron csak a természetes tényezők határozzák meg. Ott a faj fejlődésének foka két alapvető feltételtől függ: a táplálék mennyiségétől - amely a tartózkodási helyen található -, valamint az egyedek számától. Az emberi társadalom

különbözősége az állat- és növényvilágtól egyáltalán nem abban van, mintha mi teljesen megszabadultunk volna a természet adta természetes körülményektől, hanem abban, hogy az emberek tevékenységének köszönhetően ezeknek a tényezőknek a hatása korlátozódik.

Itt jegyezzük meg, hogy a haladást - mint a természeti korlátok leküzdését - Lukács György alapvetőnek tartja. Ezt három irányú fejlődéssel érzékelteti. Elsősorban azzal, hogy a társadalmi élet újratermeléséhez mind kevesebb munkaidő kell. /Itt azonban nem tisztázott, hogy ez a társadalom összes munkaidejére vonatkozik-e vagy az egyénére./ A második a munka társadalmasításának foka, míg a harmadik a gazdasági fejlődésben erősödő nemzetközi kapcsolat.

Haladást kifejező tényező - másodikként sorolva - maga az ember által létrehozott eszközrendszer, annak fejlettsége, vagyis mindaz, ami az embernek rendelkezésére áll az emberi létének emberibbé tételére. Vegyük pl. a munkaeszközök fejlődését. Bizonyos feltételek hiányában még a legélenjáróbb termelési mód sem képes biztosítani a munkaeszközök intenzív tökéletesítését a társadalomban. A munkaeszközök fejlődésének foka függ nemcsak a termelés jellegétől, de egyéb tényezők sokaságától és azok összetettségétől, így a munkaerő tapasztalatainak mértékétől, mindattól, ami hat a társadalom struktúrájára.

Harmadszor: az emberek miközben tevékenykednek, vagyis mint társadalmi lények kinyilvánítják természetes képességeiket és potenciális adottságaikat. Reagálnak a környezetre, ám figyelembe véve a külső és belső körülményeket, magukat is úgy formálják, ahogyan saját szükségleteik azt megkövetelik. Másszóval, a társadalomban összefüggés van nemcsak a termelés eszközei fejlődésének színvonala és belső kölcsönviszonyai között, de a társadalom életének emberi feltételei és annak belső kölcsönviszonyai között is.

Az eddigiekből kiderült, hogy a természettől való függőség csökkenése, az emberi életünk bővített újratermelésére létrehozott javak világának színvonala és végül a személyiségek kifejlesztésének foka, az így elért fejlődés a legfontosabb, amivel a haladástársadalmi méretekben végsősoron mérhető.

A mai helyzet és a jövő lehetőségei

A magyar társadalom mai helyzetét és a jövőbe mutató lehetőségeit az előbbieken ismertetett elvi összefüggések alapján lehet körvonalazni. Ezek eredményes alkalmazása megköveteli, hogy a mátt pontosan, szépítés nélkül mutassuk be, hiszen, hogy holnap mi történik, az döntően attól függ, hogy mi van ma. Fontos, hogy a jövőt ne a vágyaink kivitelezésén keresztül érzékeltessük, hanem úgy, hogy a mában a potenciális jövő mint objektív meghatározottság benne van.

A megtett út mérlegének megvonása előtt még egyszer nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy a társadalmi haladás marxista koncepciójából adódóan a haladás legfőbb mércéjének az ember mind teljesebb, mind szabadabb emberre válása folyamatát tekintjük. Ez elsősorban azt jelenti, hogy mennyire volt lehetséges mennyiségileg és minőségileg kielégíteni az ember természeti és társadalmi-történeti szükségleteit, illetve hogyan alakult ezek egymáshoz való viszonya. Ebben az értelemben van jelentősége az olyan adatoknak, amelyek egyik oldalról az anyagi javak termelését, más oldalról a szellemi javak termelését és elosztását mutatják meg.

1/ Összefoglalóan társadalmi haladásunkról az mondható el, hogy az elmúlt évtizedek során megteremtettük a létbiztonság legfontosabb feltételeit. Ezt kifejezi többek között, hogy a nemzeti jövedelem 1950 és 1982 között ötszörösére, az ipari termelés kilencszeresére, az állóeszköz több mint négyszeresére, a fogyasztás szintén négyszeresére növekedett. Több mint ötszörösére nőtt az egyetemet és főis-

kolát végzettek száma, általában növekedett a társadalom iskolázottsági szintje. Ezek és hasonló adatok azt mutatják, hogy önmagukhoz - történelmi múltunkhoz - mérten igen nagyot léptünk előre.

Ha azonban a szükségletek kielégítésénél a máshol elért eredményekhez viszonyítjuk társadalmunk fejlettségét, akkor egészen más mutatók születnek. Másokhoz mérten kiderül, hogy a szükségletek kielégítésében /annak mennyiségi és minőségi összetevőiben/ a fejlett tőkés országokhoz képest még lényegesen elmaradtunk. A fejlett tőkés országok egy főre jutó bruttó termékének mi csak egyhatodát produkáljuk. Ebben az értelemben a világ országai között a hatvan-hetvenedik helyet foglaljuk el.

A mezőgazdasági termékek előállításában a hatodik helyet foglaljuk el a világranglistán. A nem mezőgazdasági ágazatok fejlődési üteme 1950 és 1975 között, bár az európai átlagot meghaladta, de ezt csak a foglalkoztatottak számának megkétszerezésével értük el és nem termelékenységgel. Az ötvenes években országunkban 4 millió ember vett részt a társadalmi élet újratemelésében - azaz dolgozott - heti 48 órában. Most viszont 5-5,1 millió ember aktív dolgozó, heti 40 órában. Az 1950-es években a társadalmi összmunka-idő-alap nem érte el a heti 200 millió órát, addig most közel 215 millió óra. A munka termelékenysége országunkban a nyugat-európai országokénak mintegy fele.

Az is jellemző volt fejlődésünkre az elmúlt harminc évben, hogy annak hajtóereje nagymértékben a behozatal volt. 1950-ben az import a nemzeti termék 15 százalékát, 1978-ban viszont már 48 százalékát tette ki. Ezen belül 1950-ben a felhasznált energia 10 százaléka jött külföldről, ami 1982-re már 52 százalékra növekedett.

Mind ezek az adatok - és még sok hasonlót lehetne felsorakoztatni - azt mutatják, hogy a társadalmi haladásban

elért eredményeink bár nagyok, de a világban elért eredményekhez képest még szerények, illetve jelzik, hol tartunk azon objektív feltételek alakulásában, amelyek alapvető hatással vannak az időtényező, benne a szabadidő alakulására.

2/ Minden társadalomban a szükségletek kielégítését az emberek különböző tevékenységű formákban valósítják meg. Munka eredményeként jönnek létre az anyagi és szellemi javak, és ugyancsak munka eredményeként termelődnek meg a politikai értékek, meg végbe az ember önmegvalósítása. Az adott fejlettségtől függ, hogy minderre mennyi idő szükséges, és az is, hogyan oszlik meg az egyes tevékenységi területek között. Összességében mégis az mondható el, hogy együtt és külön-külön is a munkaidő-alapot a tevékenységben résztvevők száma és a tevékenységre fordított idő szorzata adja meg.

A társadalmi haladást illetően ilyen összefüggésben két terület, az anyagi és a szellemi termelés emelhető ki, hiszen itt jönnek létre a két legfontosabb fogyasztási szféra szükségleteinek kielégítéséhez nélkülözhetetlen alapfeltételek. Országunkban az ebben az értelemben foglalkoztatottak száma 1975-ben volt a legmagasabb, amikor még ráadásul a munkaidő is jóval hosszabb volt, mint most. 1975 óta kétirányú csökkenés ment végbe a társadalom munkaidő-alapjában, egyrészt csökkent a dolgozók száma, másrészt csökkent a munkaidő.

Mi várható? Mindenek előtt számolni kell azzal, hogy a dolgozók száma 2000-ben sem fogja meghaladni az 1980-as szintet. Ami azt jelenti, hogy változatlan munkaidő esetén is a növekvő szükségletet csak hatékonysággal lehet megoldani. Ugyanakkor számolni kell azzal is, hogy a munkaidő-alap a közben végrehajtandó munkaidő-csökkentés miatt is kevesebb lesz, ami csak tovább növeli a feszültséget. A növekvő szükségletek kielégítése csak termelékenységgel oldható meg. Megoldásként csak ez az út fogadható el. Bekövet-

kezhet azonban másféle realizálás is, pl. a hivatalos munkaidőn túli munkaidő intenzív felhasználása.

Az elkövetkező 10-15 évben tehát demográfiai okoknál fogva is a termelékenységek gyorsabban kell növekednie, mint a termelésnek, mert csak ezzel ellensúlyozható a létszámcsökkenés. A szabadidő alakulása is elsősorban ennek függvénye. A teljes foglalkoztatottságnak - mint értéknek - a megtartása mellett egyenrangú értékke kell tenni a hatékonyság követelményét. Ez egyszerre jelenti a tervező, szervező, nevelő és irányító munka lényeges megjavítását.

3/ A társadalmi haladás megkívánja, hogy az emberi szükségletek kielégítését közvetlenül biztosító szolgáltatásokat a társadalom nagymértékben növelje. Ez a mi esetünkben a jövőben a jelenleginél túl kb. plusz félmillió ember munkáját igényelné. Ugyanakkor szabad munkaerő az országban jelenleg kb. 300 ezer van, ezek többsége 40 éven felüli nő, akik az ország különböző kistélepüléseiben szétszórva élnek, akiket ezért mozgosítani aligha lehet. Mindez együttesen azt jelenti, hogy a szabadidő alakulásának elsődlegesen ilyen meghatározói vannak.

Továbbá számolni kell azzal is, hogy a terjedő "csináld magad"-mozgalom is szabadidőt csökkentő tényező. Elég csupán arra hivatkozni, hogy a magánérvs lakásépítés - különösen a kalákában történő - igen sok ember igen sok idejét veszi igénybe.

4/ Mindez azonban nem az igazi gond, mert az igazi gondnak a tartalma egészen más. A mi országunkról elmondható, hogy nálunk nem munkaerő-hiány van, hanem teljesítményhiány. Ezt úgy is mondhatnánk, hogy sok a munkaidőben a szabadidő. Társadalmunk átlagosan napi 10-11 órával - törzsmunkaidő, túlóra, gmk, háztáji - realizál olyan eredményt, amelyet 6-8 óra intenzív munkával el lehetne érni. A társadalom általános szükséglete, a haladás azt kívánja, hogy ezt

a problémát az elsők között oldjuk meg az elkövetkezendő 10-15 évben úgy, hogy egyértelmű legyen: a termelőidő az termelőidő, a szabadidő pedig szabadidő. Ennek útjai sokféle lehetnek. Elképzelhető sokkal rugalmasabb foglalkoztatási formák bevezetése /nem folyamatos munkaidő, rugalmas munkaidő-kezdés és -befejezés stb./, továbbá megoldást jelent, ha a társadalom nagyot lép előre abban az értelemben, hogy nem a munkaidőt fizeti meg, hanem a munkát.

5/ Napjainkban szinte már mindenki által ismert követelményként fogalmazódik meg az extenzív gazdasági fejlesztésről az intenzív fejlesztésre való áttérés. Ezt gyakran úgy fogalmazzák meg, hogy a társadalmi haladást új fejlődési pályára kell vezérelni. Ez nem egyszerűen gazdasági kérdés, hanem a társadalmi haladás eddig elért eredményeinek a következménye. Amikor a gazdasági tevékenységben megfogalmazódik a minőségi követelmény, akkor ez egyben azt is jelzi, hogy a természeti és a társadalmi-történeti szükségletek közötti arányban változás jön létre az utóbbiak javára. Ugyanennek a szükségletnek a növekedését fejezik ki azok a követelmények, amelyek a nagyobb felelősséget, a nagyobb cselekvési lehetőséget szorgalmazzák.

Társadalmunk távlati fejlesztési koncepciójában pl. kiemelten szerepel az infrastruktúra, a feldolgozóipar és ezen belül az élelmiszeripar fokozott fejlesztése. Ugyanakkor az általános társadalmi haladás eszközrendszere megjelölésénél olyan fogalmakkal találkozunk, mint a biotechnika, a mikroelektronika, a számítástechnika stb. Direkt módon fogalmazódik meg az anyag és energia fajlagos felhasználását csökkentő eljárások kidolgozásának igénye.

Ezek többek között azt is jelentik, hogy a munkán belül a minőségi követelmények úgy jelennek meg, mint az egész társadalmi haladást determináló feltételek. Nem véletlen, hogy ennek összefüggésében 2000-re a 25 éven felüli népesség 10 százalékának kell, hogy felsőfokú végzettsége legyen

/jelenleg ez 6,5 százalék/. A 2000-ig prognosztizálható fejlődés általában feltételezi a szellemi képességek társadalmi méreteiben való növelését, amit elsősorban nem az iskola-rendszerünk képzési keretein belül kell megoldani, hanem a társadalom szellemi életét meghatározó összes szervezetek és intézmények közreműködésével. Ez olyan szükséglet, amelynek realizálása sok energiát és sok időt követel.

6/ A társadalmi haladás komplexitásából adódik, hogy a gazdaságban jelentkező plusz követelmények csak akkor realizálhatók, ha az emberek külön-külön is és együttesen is értékelik ezt a szükségletet és tudatosodik bennük, hogy ezt csak kollektíven valósíthatják meg. Ez pedig azt jelenti, hogy a dolgozóknak mindinkább a gazda szerepében kell megjeleníteni, érdekeltté kell válni mindinkább a közös erőfeszítésben, tulajdonosnak kell tudni és érezni magukat. Ez elsősorban a társadalompolitika területén jelent feladatokat, olyat, aminek a megoldása az egyes emberektől két értelemben is időt igényel. Egyrészt a tulajdonosi szerepre fel kell készülni, tanulni kell. Másrészt maga a szerep is időigényes. A demokráciához tudás és idő is kell.

A következő 15-20 évben - figyelembe véve a reális lehetőségeket és a megoldandó feladatokat - végső soron azt kell hangsúlyozni, hogy lényeges változásra aligha lehet számítani a valóban szabadidő alakulásában. Bizonyos arányeltolódások létrejöhetnek és létre is jönnek az egyes tevékenységi szférák között, de a munkára fordított idő /anyagi átalakítás, szellemi átalakítás, kapcsolatok-viszonyok átalakítása/ alapvetően még nem fog csökkenni.

Néhány következtetés

Az elvi összefüggések és a reális valóság összevetéséből néhány következtetés minden esetre levonható. Ezek a következők:

1/ Az embernek - mint minden haladás realizálójának - a megértése annak megértését jelenti, hogy a társadalom, mint rendszer, miként funkcionál. A funkcionálásra - az egész rendszerre és alkotórészeire is érvényesen - a törvényszerűségek a jellemzők.

Először a rendszer éppen a reprodukciós tevékenység hatására igyekszik megmaradni olyanak, mint amilyen, igyekszik saját struktúráját újratermelni. Ugyanakkor az alkotó mozzanat eredményeként, amely nem más, mint emberi ráhatás az adott rendszerre, megbontódik a rendszer egyensúlya és változás megy benne végbe. Az alkotó mozzanat létrejötte az egész rendszer bármely alkotórészénél következik be, az egész rendszerre hatással lesz.

Másodszor a társadalomra, mint rendszerre az is jellemző, hogy a rendszer tartósságához nem elég annak egyszerű újratermelése, az adott, történelmileg kialakult struktúra változatlan formában való megragadása. Ez a tartósság csak a rendszer aktivitásával, a külső hatások adaptálási képességével biztosítható, bekapcsolva azokat saját struktúrájába. Ilymódon megy végbe a társadalmi rendszer önmozgása, annak bonyolultabbá válása, minőségi fejlődése, amelyben valójában ki is fejeződik az ember átalakító tevékenységének univerzális igénye.

Harmadszor, ebben a folyamatban az egyén is fejlődik, leveti saját egyéni korlátait, és bekapcsolódva a társadalmi méretű tevékenység folyamatába, kiváltó részesévé válik a társadalmi haladásnak. Ennek során egymásba kapcsolódnak a közös tevékenység tárgyi és társadalmi hatásai, más szavakkal, a társadalmi termelés célja maga az ember lesz - a személyiség. Elmosódnak a határok az egyén teremtő munkája és a személyiségi, alkotó önmegvalósítás között. A személyiség szabad, alkotó fejlődése beépül magába a tevékenység hatékonysága növelésének programjába, mint az ember lényegi erőinek realizálási folyamata, vagyis mint haladás.

2/ A tudományos előrelátás lehetővé teszi, hogy az ember a mából következtessen a jövőre. Az előrelátás attól

függ, hogy a tudománynak mennyire sikerült egy-egy folyamat mélyére látni, feltárni törvényszerű összefüggéseket, az ok és okozati kapcsolatokat. Ha ez alapos, akkor a tudomány előre vetítheti a társadalmi fejlődés lehetőségeit hosszú távra is. Ez azonban semmi esetre sem jelenti azt, hogy amit a tudomány távlati prognózisként képes megjelölni, az az adott pillanatban is reális. Ha a kettő összekeveredik, akkor a tudományos előrelátás kiindulópontjává válhat a vágyaknak azon az alapon, hogy az elméletileg lehetségest most lehetségesként kezelik.

A probléma akkor válik igazán problémává, amikor az elméleti prognózisok a mindennapi gyakorlat mérőeszközzé válnak. Ha a most lehetségest az elméleti lehetséggel mérjük, akkor szinte kivétel nélkül olyan eredmény születik, mintha a gyakorlati valóság nem teljesítené a lehetséges fejlődést. Ez azonban látszat. Mérőeszközzé csak a potenciális holnap válhat, de a holnapután már nem. Éppen ezért napjaink lépéseit nem lehet azzal a mérőeszközzel mérni, amit a tudomány 2000-re prognosztizál.

Azt is tudomásul kell venni, hogy a tudomány nem csodatévő, önmagában nem tud semmit megváltoztatni, "csupán arra képes", hogy megmutassa, a törvényszerűségek értelmében miből mi következik, de arra nem, hogy azt részleteiben pontosan előre vetítse: mikor, kinek, mit kell tennie. Itt a gyakorlat tapasztalatai nélkülözhetetlenek.

3/ A társadalom távlati fejlődését prognosztizáló koncepciónak minden esetben számolni kell azzal, hogy a társadalom életfolyamatai egymással kölcsönhatásban vannak, az eltérések - lemaradások, mellékvágányra tévedések - bárhol is jelentkezzenek, a társadalmi élet egészére hatnak. Ha pl. a szociálpolitikai, népesedéspolitikai vagy környezetvédelmi elképzelések nem valósulnak meg az elképzelt - tervezett - módon, akkor könnyen létrejönnek az egész társadalmi élet fejlődésére ható nemkívánatos következmények. Ugyanígy -

ha a munkaidő csökkentésének tervezett mértéke nem támasztódik alá a technikai és tudati fejlődéssel, akkor nem csökkenés, hanem csak munkaidő-áthelyezés jön létre. Továbbá azt is számításba kell venni, hogy a társadalom nagy tömegeinek gondolkodása és gondolkodásuk változása is befolyásolja a mindenkori helyzetet.

4/ Ezen az alapon lehet a társadalmi élet újratermelésének időtényezőit is vizsgálni. A társadalmi élet újratermelésének - bővített őjratermelésének - az időtényezőit elsősorban a termelőeszközök fejlettsége határozza meg. Ez objektív feltétel. Ehhez kapcsolódnak a szubjektív feltételek, elsősorban a tömegek műveltsége, tudása. A kettőnek a kölcsönössége határozza meg a társadalmi élet újratermeléséhez szükséges időt.

Ezt az összefüggést nem lehet kedvünk szerinti tartalommal megtölteni. A két tényező közötti kapcsolat is objektív. Az elmaradott termelési eszközöket szubjektív feltételekkel pótolva nem lehet csökkenteni az újratermelési időt. Az anyagi és a szellemi javak létrehozására szükséges időt nem lehet döntésekkel, határozatokkal sem csökkenteni. Ebben az értelemben az óhajok sem segítenek sokat. De fordítva sem megy, nem lehet a technikát egyoldalúan fejlesztve, a szubjektív tényezőket elhanyagolva időcsökkenést elérni. Mindez azzal függ össze, hogy a szükségleteket nem lehet csak egyoldalról közelítve kielégíteni.

5/ A szabadidő és művelődés kapcsolatára vonatkozóan azt is tudomásul kell venni, hogy közöttük nincs egymásból következő meghatározottság. Régi felismerés, hogy az ember mindent önként elsajátít, megtanul, aminek szükségét érzi. A társadalom életfolyamataiban működő objektív szükségletek igénylik, kiváltják az ember szellemi erőfeszítéseit, feladatokat fogalmaznak meg a tudati fejlődés számára is. Sőt nemcsak megfogalmaznak, hanem azt ki is kényszerítik. Ha az ember ezeket a szükségleteket nem ismeri fel, nem realizálja,

nem fejleszti tudását, akkor a hiány nem a tudati szférában lesz látható, hanem a különböző életfolyamatokban jelentkező feladatok megoldásának elmaradása, részbeni elmaradása vagy annak időbeni elnyújtása árulkodik majd a mulasztásról.

Ez azonban azt is jelenti, hogy sikertelen próbálkozás minden olyan művelődési-tanulási feladatállítással, aminek nincs meg a feltétele az élettevékenységek folyamatában, annak tartalmában. A szabadidő tehát nem kiváltó ok, hanem csak lehetőség a művelődésre. Ezért ha a társadalomban különböző rendeleterek eredményeként növekszik a szabadidő, azt az emberek arra használják, amire a valóságos szükségleteik készítetik őket.

6/ Miközben nyomatékkal hangsúlyozzuk, hogy az objektív törvényszerűségeken nem lehet változtatni, ezzel együtt azt is hangsúlyozni kell, hogy a törvényszerűségek érvényesülése viszont sokféle lehet. A természeti szükségletek kielégítése, a munka pl. sokféle formában és zinten nyilvánulhat meg. Az anyagi javak termelése lehet gyárban vagy háztájiban, alacsony vagy magas termelékenységgel, korszerű módon vagy korszerűtlenül. Ebben az értelemben az adott technika társadalmilag szükséges időt igényel, amely időt éppen a technika determináló szerepe miatt objektívnek kell tekinteni. Kérdés, ez az idő miképpen oszlik meg pl. gyárban, hivatalban és az otthon végzett munka között.

Régi igazság, hogy az ember mindent azért tesz, hogy szükségleteit kielégítse. A szükséglet-kielégítés - mint folyamat - egyben a szükségletek megváltozásának folyamata is. Ebben az összefüggésben minden új szükséglet új időtényezőt von maga után. Ez azt jelenti, hogy az ember az idő alapját nem kénye-kedve szerint használja fel, hanem elsősorban a szükségletek és azok realizálásának lényeg határozza meg. Itt is érvényes tehát az az összefüggés, hogy az embert elsősorban a körülmények formálják, a nevelés csak erre épül. Nem lehet elképzelni, hogy valami elvont szabadidő eszmét az

emberek fejébe táplálva megváltoztassuk a körülmények hatását.

7/ A társadalmi élet újratermelési módja minden országban sajátos. Az általános törvényszerűségek térben és időben konkrétan jelennek meg. Ezért az összehasonlítás az egyes országok között csak arra szolgálhat, hogy kimutassuk a sajátosságokat. Vagyis ez azt jelenti, hogy az egyes országok tapasztalatait nem lehet értékitéletként használni, nem lehet értékmérőként alkalmazni. Ez vonatkozik a szabadidőre is.